

ΣΧΟΛΙΑ ΕΙΣ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΥΣ

1. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑΝ ΤΟΥ ΘΑΛΟΥ

Ι. Ὡς γνωστόν, ὁλόκληρος ἡ φιλοσοφία τῶν πρώτων Ἰώνων φιλοσόφων ἔχει ἐνιστικὸν χαρακτήρα (Monismus), ἥτοι, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ προέρχονται ἐκ τινος ἀρχικῆς Οὐσίας. Ἐάν ἡ νῦν μνημονευομένη εἶναι Οὐσία πνευματική, τότε βεβαίως θὰ εὐρεθῶμεν πρὸ ἐνὸς ἰδανισμοῦ ἢ πνευματοκρατίας ἢ καὶ νοησιοκρατίας ἀκόμη (Idealismus ἢ Spiritualismus ἢ Intellectualismus)· ἐάν πάλιν ἡ ἀνωτέρω εἶναι «Οὐσία ὑλική», τότε ἔχομεν τὸν γνωστόν εἰς ἡμᾶς Ὑλισμὸν (Materialismus). Δύναται ὁμῶς ἡ «κυρία Οὐσία» νὰ εἶναι συγχρόνως πνευματική τε καὶ ὑλική καὶ τότε ἀντιμετωπίζομεν μίαν ταυτότητα (Identitas). Πολλάκις ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις τρίτης τινὸς Οὐσίας, τοῦ ἀπολύτου καὶ ἀπείρου· τότε ἡ περίπτωσις αὕτη καλεῖται διύζουσα ταυτότης. Ἐάν πάλιν τόσον τὸ πνεῦμα ὅσον καὶ ἡ ὕλη εἶναι δύο διάφοροι ὄψεις τῆς μιᾶς καὶ πραγματικῆς Οὐσίας, τότε ἡ περίπτωσις αὕτη καλεῖται ἐνίζουσα ταυτότης.

Ἐν τινι εἰδήσει μνημονεύονται περὶ Θαλοῦ τὰ κάτωθι: «διήκειν δὲ διὰ τοῦ στοιχειώδους ὑγροῦ δύναμιν θείαν κινητικὴν»¹. Θὰ ἔλεγέ τις ἐνταῦθα, ὅτι ὑπὸ τὴν κοσμογόνον αὐτοῦ ἀρχὴν ἐνυπάρχει κινητικὴ τις δύναμις, ἥτοι ἐν τῇ ὕλῃ συνυπάρχει καὶ τὸ πνεῦμα· εὐρισκόμεθα ἐπομένως πρὸ μιᾶς ταυτότητος. Ἄλλ' ἐνταῦθα εἶναι δυνατόν ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα νὰ ἀποτελοῦν ἐκφράσεις τρίτης τινὸς Οὐσίας, τοῦ Θείου; Ἐν τινι δοξογραφικῇ πληροφορίᾳ μνημονεύονται τὰ κάτωθι: «Θαλῆς νοῦν τοῦ κόσμου τὸν θεόν, τὸ δὲ πᾶν ἔμψυχον ἅμα καὶ δαιμόνων πληρὲς»². τὰ τοιαῦτα εἶναι δυνατόν νὰ σκιαγραφοῦν μίαν διύζουσαν ταυτότητα. Ὁ Θαλῆς ἐνταῦθα ἀποδέχεται τὸ «πᾶν» (= ὕλη) ὡς «ἔμψυχον» (= πνευματικόν), ἥτοι ὅτι ὕλη καὶ πνεῦμα ὑπάρχουν ἀμφοτέρω· ἀλλὰ ταῦτα κάλλιστα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐκδηλώσεις τρίτης τινὸς Οὐσίας τοῦ Θείου, διότι ὄντως τὸ Θεῖον φανεροῦται ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Θαλοῦ ὡς «ὔδωρ»· ἐπομένως ὁ «νοῦς τοῦ κόσμου», ἥτοι τὸ θεῖον, ἔχει ὡς ἐκδηλώσεις τὴν ὕλην καὶ τὸ πνεῦμα (= ὔδωρ ἔμψυχον)³.

1. ΑΕΤ., Ι, 7, 11 (DIELS, *Dox. Gr.*, 301).

2. Αὐτόθι.

3. Καί τινα περὶ Θαλοῦ χωρία δεικνύουσι τοῦτον ὁπαδὸν τῆς ἰδεοκρατίας (Idealismus), ὅτι δηλαδή οὗτος ἀποδέχεται ὡς πρεσβυτάτην οὐσίαν τὸ πνεῦμα ἢ τὸν νοῦν. Πβ. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., Ι, 35: «... πρεσβύτατον τῶν ὄντων θεὸς ... κάλλιστον κόσμος· ποίημα γὰρ θεοῦ...».

II. Ἄς πειραθῶμεν νῦν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν «φύσιν τοῦ ὄντος» ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Θαλοῦ κατ' ἄλλον πῶς τρόπον. Ἄς δεχθῶμεν ὅτι τὸ Ὄν ἔχει δύο ὄψεις διαφόρους ἀλλήλων, ἥτοι τὴν ὕλην καὶ τὸ πνεῦμα. Ἐν τῇ ὕλῃ ὡς «δυνάμει ὄν» διακρίνει ὁ Θαλῆς καὶ τὴν «κινητικὴν δύναμιν» ὡς πνεῦμα ἢ ὡς «εἶδος», ὡς θὰ ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ τοῦτο τὸ πνεῦμα, ἥτοι τὸ εἶδος, δὲν ἀποτελεῖ οὐσίαν, ἥτις ὑπάρχει ἐκτὸς τῆς ὑλικῆς οὐσίας, ὡς π.χ. παρὰ Πλάτωνι ἡ ὕλη καὶ ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, διότι «διήκειν δὲ διὰ τοῦ στοιχειώδους ὑγροῦ δύναμιν θεῖαν κινητικὴν»⁴. Τὸ «εἶδος» ὡς ψυχὴ ἐνταῦθα μορφοῖ τὴν ὕλην, διότι ἡ μεταβολὴ π.χ. τοῦ ὕδατος εἰς διαφόρους καταστάσεις ὀφείλεται τρόπον τινὰ εἰς ἐνυπάρχουσαν ἐν τῷ ὕδατι δύναμιν, ἥτοι τὴν ψυχὴν⁵. Ἐπομένως ἡ ὕλη εἶναι κινούμενον· τὸ «εἶδος», ἡ ψυχὴ, τὸ «κινοῦν»· «κινητικόν τι τὴν ψυχὴν ὑπολαβεῖν» φρονεῖ ὁ Θαλῆς⁶. Βεβαίως ἡ πρώτη κίνησις κεῖται ἐν τῷ Θεῷ, διότι οὗτος εἶναι τὸ «πρῶτον κινοῦν», ἀλλ' οὗτος πάλιν μένει ἀκίνητος, «νοῦν τοῦ κόσμου τὸν θεόν, τὸ δὲ πᾶν ἔμψυχον καὶ δαιμόνων πλήρες»⁷. Ὅτι πάντα ταῦτα εἶναι ἀριστοτελικά, εἶναι γνωστόν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ συστήματι τοῦ Θαλοῦ διαγράφονται πῶς τοιαῦτα σκέψεις οἶον «καὶ ἐν τῷ ὄλῳ δὲ τινες αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) μεμειχθῆι φασιν»⁸. Ἐνταῦθα διαβλέπει τις τὸν γνωστὸν φυσιολογικὸν Ἐνισμόν τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων· ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ἡ «ἀρχέγονος Οὐσία» δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ συγχρόνως ὑλικὴ τε καὶ πνευματικὴ⁹.

2. ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ ΚΑΙ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τοῦ ποιήματος τοῦ Παρμενίδου («ἐν τῷ σοι παύω πιστὸν λόγον ἠδὲ νόημα...», ἀπ. 8.50 κ.έξ.) οὗτος ἀντικρούων ἑαυτὸν δέχεται, ἀντὶ μιᾶς ἀρχῆς, δύο ἀρχάς. Δύο, λέγει, ὑπάρχουσι στοιχεῖα, ἐξ ὧν συνέστη ἡ φύσις, τὸ φῶς ἢ πῦρ καὶ ἡ νύξ, ἢ, ὡς ταῦτα ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ θερμόν καὶ τὸ ψυχρόν. «παρὰ γὰρ τὸ ὄν τὸ μὴ ὄν οὐδὲν ἀξιῶν εἶναι, ἐξ ἀνάγκης ἐν οἷεται εἶναι τὸ ὄν καὶ ἄλλο οὐδὲν ... ἀναγκαζόμενος δ' ἀκολουθεῖν τοῖς φαινομένοις καὶ τὸ ἐν μὲν κατὰ τὸν λόγον, πλείω δὲ κατὰ τὴν

4. ΑΕΤ., I, 7, 11 (DIELS, *Dox. Gr.*, 301). Πβ. καὶ ΚΙΚ., *D. deor. n.*, I, 10, 25.

5. Ὁ Ἀριστοτέλης φρονεῖ ὅτι εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ Θαλοῦ ὑποκρύπτεται καὶ τις ἐνεργοῦσα δύναμις. Πβ. *Φυσ. ἀκρ.*, Γ 4, 203 b 13. Πβ. καὶ ΙΠΠ., *Κ. π. αἰρ.*, Α 6.

6. ΑΡΙΣΤΟΤ., *Π. ψυχ.*, Α 2, 405 a 19.

7. ΑΕΤ., I, 7, 11 (DIELS, *Dox. Gr.*, 301).

8. ΑΡΙΣΤΟΤ., *Π. ψυχ.*, Α 5, 411 a 7. Ἰδὲ προσέτι ΠΛΑΤ., *Νόμ.*, Χ, 899 b καὶ περὶ τῆς ἐμψύχου ὕλης (Hylozoismus) ἐν ΑΡΙΣΤΟΤ., *Π. ψυχ.*, Α 2, 405 a 19: «... εἴπερ τὸν λίθον ἔρη ψυχὴν ἔχειν ὅτι τὸν σίδηρον κινεῖ».

9. Ὅτι δὲ παρὰ τὴν ὕλην ὁ Θαλῆς ἀποδέχεται καὶ τὸ Πνεῦμα ἢ τὸν Νοῦν μαρτυροῦσιν αἱ κάτωθι ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερόμεναι ἔννοιαι, ὡς «ἔμψυχος», «δαίμων», «ψυχὴ», «Νοῦς», «Θεός».

αἰσθησιν ὑπολαμβάνων εἶναι, δύο τὰς αἰτίας καὶ δύο τὰς ἀρχὰς πάλιν τίθησι, θερμὸν καὶ ψυχρὸν, οἷον πῦρ καὶ γῆν λέγων»¹⁰. Ὁ Παρμενίδης προτιμᾷ τὸ θερμὸν τοῦ ψυχροῦ καὶ δέχεται, ὅτι διὰ τῆς μείξεως τούτων πηγάζει ἡ γνῶσις. Ἡ διάνοια γεννᾶται ἐκ τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀνωτέρω στοιχείων, ἥτοι θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, καὶ θὰ ἡδύνατο νὰ κληθῇ αὕτη καθαρὰ καὶ ἀρίστη, ἐὰν τὸ θερμὸν πλεονάζῃ, ἀντιθέτως, ἐὰν ὑπερβάλλῃ τὸ ψυχρὸν, διότι ἡ γνῶσις πάντοτε γίνεται κατὰ τὸ πλεονάζον: «ὥς γὰρ ἐκάστοτ' ἔχει κρᾶσιν μελέων πολυπλάγκτων, / τὼς νόος ἀνθρώποισι παρίσταται· τὸ γὰρ αὐτὸ / ἔστιν ὅπερ φρονέει μελέων φύσις ἀνθρώποισιν / καὶ πᾶσιν καὶ παντί· τὸ γὰρ πλέον ἐστὶ νόημα»¹¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δείκνυται ἡ προτίμησις τοῦ Παρμενίδου πρὸς τὸ θερμὸν καὶ θεωρεῖ καθαρωτέραν τὴν γνῶσιν, ὅταν ἐκ τῆς μείξεως τοῦ θερμοῦ πρὸς τὸ ψυχρὸν ὑπερέχει τὸ θερμὸν. Ἀλλ' ἐνταῦθα τίθεται τὸ ἀπ. 117 τοῦ Ἡρακλείτου: «ἀνὴρ ὁκόταν μεθυσθῇ, ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου σφαλλόμενος, οὐκ ἐπαῖων ὀκνηβαίνει, ὑγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων»· ἔπειτα κατὰ τὸν Ἐφέσιον «αὐγὴ ξερὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη» (ἀπ. 118). Ὁ Ἡράκλειτος ἐξηγῶν τὰ ἀνωτέρω μνημονεύει ὅτι ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐκ ξηρῶν καὶ θερμῶν ἀναθυμιάσεων καὶ ὅσον εἶναι τὸ πῦρ καθαρώτερον, τόσον τελειότερα καὶ ἡ ψυχὴ. Ἐάν, λέγει, τὸ τῆς ψυχῆς πῦρ ὑπὸ ὑγρασίας μιανθῇ, ὁ λόγος ἀπόλλυται· ἐξ αὐτοῦ συνάγεται καὶ τὸ φαινόμενον τῆς μέθης· ὁ μέθυσος δὲν εἶναι αὐτεξούσιος, διότι ἔχει τὴν ψυχὴν ὑγράν. Ὁ Παρμενίδης θεωρεῖ ὅτι τὸ θερμὸν εἶναι ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς νοήσεως, τὸ δὲ ψυχρὸν ἀρχὴ τῆς ἀλογίας καὶ τοῦ θανάτου: «ὅτι δὲ καὶ τῷ ἐναντίῳ καθ' αὐτὸ ποιεῖ τὴν αἰσθησιν, φανερόν ἐν οἷς φησι τὸν νεκρὸν φωτὸς μὲν καὶ θερμοῦ καὶ φωνῆς οὐκ αἰσθάνεσθαι διὰ τὴν ἐκλειψιν τοῦ πυρός, ψυχροῦ δὲ καὶ σιωπῆς καὶ τῶν ἐναντίων αἰσθάνεσθαι»¹². Δύναται ἐπομένως νὰ εἰκάσῃ τις, ὅτι αἱ ἔννοιαι τοῦ Ἡρακλείτου «ξηρός», «θερμός» καὶ «ὑγρός» ἔχουσι τὴν αὐτὴν θέσιν, ἣν ἔχουσι καὶ αἱ παρὰ Παρμενίδην ἔννοιαι «θερμός» καὶ «ψυχρός».

Ὅτι δὲ ὁ Παρμενίδης ἐγίγνωσκε τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι λίαν πιθανόν¹³, διότι ἐν τινὶ ἀποσπάσματι τοῦ Ἡρακλείτου διαφαίνονται τὰ ἑξῆς: «ἄξιον Ἐφεσίοις ἡβηδὸν ἀπάγξασθαι πᾶσι καὶ τοῖς ἀνήβοις τὴν πόλιν καταλιπεῖν, οἵτινες Ἐρμόδωρον ἄνδρα ἐωυτῶν ὀνήιστον ἐξέβαλον φάντες· ἡμέων μὴδὲ εἰς ὀνήιστος ἔστω, εἰ δὲ μὴ, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων»¹⁴. Ἐνταῦθα γίνεται λόγος περὶ ἐξορίας τοῦ Ἐρμόδωρου, προσωπικοῦ καὶ ἀγαπητοῦ φίλου τοῦ Ἡρακλείτου· ἀλλ' ἡ ἐξορία αὕτη θὰ ὑπῆρξε ἀποτελέ-

10. ΑΡΙΣΤΟΤ., *Μ. τ. Φ.*, Α 5, 986 b 31.

11. Ἀπ. 16.

12. ΘΕΟΦ., *Π. αἰσθ.*, 3 (D. 499). Πβ. ἐπίσης ΣΤΟΒ., *Ἐκλ.*, I, 796.

13. W. WINDELBAND, *Geschichte der abendländischen Philosophie im Altertum*, München, 1923, σ. 44.

14. Ἀπ. 121· πβ. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., IX, 3.

σμα στάσεώς τινος, ἣν ὑπεκίνησαν δημοκρατικοὶ πολῖται τῆς Ἐφέσου ἐναντίον τῶν ἀριστοκρατικῶν πολιτῶν¹⁵. Πότε νὰ ἐγινεν ἡ στάσις αὕτη; Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετὰ τὸ τέλος τῶν μηδικῶν πολέμων, ἥτοι μετὰ τὸ τέλος τοῦ 478, ὅτε ἤρχισε νὰ πνέῃ ὁ τῆς ἐλευθερίας ἄνεμος καὶ εἰς τὰς ἰωνικὰς πόλεις. Εἶναι λίαν πιθανὸν κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα, ὅτε οἱ Πέρσαι ἐνικήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐχαλάρωσαν τὰ τῆς ἐκεῖ διοικήσεως, νὰ ἐπῆλθον στάσεις τινὲς μεταξὺ τῶν κομμάτων· τότε ὁ ἀριστοκρατικὸς Ἑρμοδῶρος κατὰ τὸν H. Diels¹⁶ φεύγει εἰς Κάτω Ἰταλίαν καὶ μεταφέρει ἐκεῖ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἡρακλείτου, ὡς ἀργότερον ἄλλος μεταφέρει ταύτην εἰς Ἀθήνας¹⁷, ἀλλ' ἴσως καὶ πρὸ τῆς καθόδου τοῦ Ἑρμοδῶρου εἰς Κάτω Ἰταλίαν νὰ ἔλαβε γνῶσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἡρακλείτου ὁ Παρμενίδης. Ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι ὁ ἀντίπους τῆς διδασκαλίας τοῦ Παρμενίδου εἶναι γνωστὸν, πλὴν ὅμως ὑπάρχουσι πλεῖστα ὅσα κοινὰ σημεῖα¹⁸· ἡ φυσικὴ π.χ. τοῦ Παρμενίδου ἀναφέρει πλεῖστα ἐκ τῆς τοῦ Ἡρακλείτου καὶ κυρίως, ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τοὺς στίχους 45 κ.έξ. τοῦ Παρμενίδου (ἐκδ. Karsten, 1835). Ταῦτα εἰσὶν ἱκανά, ἵνα διασαφηθῇ ἀκόμη καὶ ἡ ἐνυπάρχουσα μεταξὺ τῶν δύο φιλοσόφων σχέσις.

Α. Ν. ΖΟΥΜΠΟΣ
(Ἀθῆναι)

15. Ἰδὲ τὰ ἀπ. 49, 33.

16. *Herakleitos von Ephesos*, Berlin, 1909', σ. VIII. ΣΤΡΑΒ., IV, 25, σ. 642, ΠΛΙΝ., *H. n.*, XXXIV, 21.

17. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., IX, 12. Πβ. ἐπίσης O. GILBERT, *Heraklits Schrift Peri φύσιος*, *Neue Jahrbücher*, 23, 1909, σ. 162.

18. E. ZELLER, *Philos. d. Griechen*, I, σ. 518. Ἰδὲ καὶ K. REINHARDT, *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie*, Bonn, 1916, σσ. 155 κ.έξ.